

ADABIYOT- KULGI VA HAZILNING NIQOBI

Xaitov Xamza Axmadovich

*Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi, filologiy fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD), dotsent*

Annotatsiya: Ushbu maqolada xalq maydon kulgi madaniyatining yani og'zaki drama turlari bo'lgan askiya, lof, latifa janrlarining badiiy adabiyotga sintezlashuv jarayonlari, ularning etnogenezi, tarixiy taraqqiyot tamoyillari va adabiy analitika omillari ilmiy- nazariy manbalar asosida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Tili, adabiyot, kelib chiqish, moddiy va ma'naviy madaniyat, maishiy turmush tarzi, psixologiya, Gippokrat, Kanfutsiy, Demokrit, Loran Juber, Uyg'onish davri, Fransua Rable, Servantes romani, Shekspirning drama va komediyalari va hokazo.

Kirish: Dunyo xaritasida har bir xalqning o'ziga xos milliy adabiyoti va etnomadaniyati mavjud. Yer yuzida istiqomat qilayotgan barcha xalq va elatlarni yaxlit sistema deb hisoblasak, bu makrosistema tarkibidagi alohida millatlar muayyan belgilari bilan, xususan, tili, adabiyoti, kelib chiqishi, moddiy va ma'naviy madaniyati, maishiy turmush tarzi va psixologiyasi bilan bir-biridan ajralib turadi. Mana shu o'ziga xos psixologiya, milliy urf-odatlar kulgi madaniyatining turlicha taraqqiyoti, tarixiy genezi, tamoyillari va milliy adabiyotga badiiy estetik ta'sirini belgilab beradi.

Adabiyotlar tahlili: Zamonaviy o'zbek adabiyotida kulgilikni ifodalash yangi hodisa emas. Kanfutsiy (mil.avv.VI-V asr)da o'qiydiz: "Men uch mingdan ortiq qadimiy she'rlardan faqat uch yuz beshtasini tanlab oldim. O'zim tanlagan she'rlardan bandlarni, bandlardan satrlarni, satrlardan so'zlarni olib tashladim. Shuni ta'kidlaymanki, agar "Shi sizin"dagi uch yuz she'ring mazmuni birta ibora bilan ifodalansa, ularda pishiq fikrlar yo'q deyish mumkin. Kitobdagi birinchi she'r "Kelinning uchrashuvi"dir."Kelinning uchrashuvi" qo'shig'I quvnoq bo'la turib, axloqsiz emas, qayg'uli bo'la turib, dilni jarohatlamaydi."¹ Kitobdagi birinchi she'r haqida Konfutsiy shunday degan: "Bosh saroy musiqachisi (Lu Shohliging) Chji qo'shiq aytishni boshlaganida va "Kelinning uchrashuvi" qasidasi yakunlanayotganida ohanglar quloqni qanday erkalaydi va tinglovchilar tanasini qitiqlaydi".² Konfutsiy quvnoq she'rlarning har bir matnini musiqaga tushadigan qilib tayyorlagan va bu qo'shiqlar uning noroziligini ifodalagan. Albatta, bu allaqanday radikal jarayon bo'lmagan, biroq o'zgartiruvchi kuchga ega bo'lgan va odamlar uning bosqichma-bosqich ta'sirini his etishgan. Hazil she'rlarni qo'shiq holida saroylarda kuylanishi ham ma'lum ma'noda siyosiy vazifa bajargan. Oddiy tilda ifodalay olish mumkin bo'lmagan haqiqatlarni hazil qo'shiqlar tarzida kuylanishi hukmdorlarga haqiqatni anglatgan va

¹ Syu Fancheng "Konfutsiylik". Toshkent, "Akademnashr" 2021. B-124.

² Konfutsiy "Lun yuy", VIII bob, "Tay bo", 15.

ular shu asosida vaziyatni o'nglashgan. Mixail Baxtinning ta'kidlashicha, "Fransua Rablening o'zi xalq kulgisi nazariyasini asosan, Gippokratga bag'ishlangan romanining to'rtinchi kitobi eski va yangi muqaddimasida ishlab chiqdi"³. O'sha davrda kulgi nazariyotchisi sifatida Gippokratning roli juda katta edi. Shu bilan birga, ular nafaqat uning tibbiyot risolalarida shifokor va bemorlarning quvnoq va xushchaqchaq kayfiyatining kasalliklarga qarshi kurashdagi ahamiyati haqidagi mulohazalariga tayangan. Bu "Gippokrat to'plami"ga ilova qilingan Gippokratning "Demokritning jinniligi" haqidagi yozishmalari, uning kulgisida ifodalangan. Gippokrat romantikasida Demokritning kulgisi falsafiy, dunyoni o'ylash xususiyatiga ega bo'lib, uning mavzusi sifatida inson hayoti va xudolar, keyingi hayot bilan bog'liq barcha diniy-falsafiy mulohazalardan iborat. Gippokrat bu yerda kulishni yaxlit dunyoqarash sifatida, yetuk va uyg'ongan shaxsning o'ziga xos ruhiy munosabati sifatida asoslaydi. "Gippokrat romani"ning kulgining shifobaxsh kuchi haqidagi ta'limoti va kulgi falsafasi dars sifatida Monpelyedagi tibbiyot fakultetida alohida e'tirof etilgan va o'qitilgan. Ushbu fakultetning a'zosi, mashhur shifokor Loran Juber 1560 yilda kulgiga oid maxsus risolasini xarakterli sarlavha ostida nashr etdi. Buyuk yunon fотиhi Aleksandr Makedonskiy (mil.avv. 356-323)ning ustozlari, ulug' faylasuf Aristotelning mashhur formulasi bor: "Barcha tirik mavjudotlar ichida faqat odam kulishga qodirdir"⁴. Bu formula Rabele davrida juda mashhur edi va bu boshqa mavjudotlarga erishib bo'lmaydigan insonning eng ruhiy imtiyozi hisoblanadi. Kulgi Xudoning bir odamga in'omi sifatida bu yerda insonning butun olam ustidan qudrati bilan, uning aqli va ruhi bilan bog'liq holda berilgan, bunday xususiyat boshqa jonzotlarda mavjud emas. Aristotelning so'zlariga ko'ra, bola tug'ilgandan keyingi qirqinchi kundan kula boshlaydi. U faqat o'sha paytdan boshlab u birinchi marta erkak bo'ladi. Rable va uning zamondoshlari ham Pliniyning dunyoda faqat bir kishi tug'ilgandanoq kula boshlagani haqidagi gapini bilishgan – Zardusht; bu uning ilohiy hikmatining alomati sifatida qabul qilingan. Nihoyat, Uyg'onish davri kulgi falsafasining uchinchi manbai - Lusian, ayniqsa uning keyingi hayotda kulayotgan Menippus obrazi. Bu davrda ayniqsa mashhur bo'lgan Lukianning "Menippus" yoki "Yer osti dunyosiga sayohat" asaridir. Bu ish Fransua Rablega, ya'ni Epistemonning er osti dunyosida qolishi epizodiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi ("Pantagruel"). Uning "O'liklar olamidagi suhbatlar" asari ham katta ta'sir ko'rsatdi. Mana bu oxirgi qismdan ba'zi xarakterli parchalar. "Siz, Menippus, Diogen maslahat beradi, agar siz yer yuzida sodir bo'layotgan voqealarga etarlicha kulib qo'ygan bo'lsangiz, bizga (ya'ni, oxiratga) boring, u erda kulish uchun yanada ko'proq sabablarni topishingiz mumkin; Yer yuzida sizni ba'zi shubhalar kulishingizga to'sqinlik qildi, masalan: "Qabrdan keyin nima bo'lishini kim biladi?" "Mana, men kulganimdek, siz ham tinmasdan va hech ikkilanmasdan kulasiz"⁵. Bu Uyg'onish davri kulgi falsafasining eng mashhur uchta qadimiy manbalari. Ular nafaqat Juberning risolalarini, balki gumanistik va adabiy muhitda mavjud bo'lgan kulgi, uning ma'nosi va ahamiyati haqidagi mulohazalarini ham aniqladilar. Uchala manba ham kulgini universal, dunyoni o'ylaydigan, shifo beruvchi va jonlantiruvchi, mohiyatan so'nggi falsafiy savollar bilan, ya'ni Montagin o'zi haqida o'ylagan "hayot

³ Baxtin M.M. "Rable i istoriya smexa" Moskva. Xudojestvennaya literature. 1965. Str-76.

⁴ Aristotel. "O dushe". kn. III. gl. Str 10.

⁵ Zelenskiy, Bogayevskiy Asarlar. I jild Moskva Nauka. 1915. B-188.

va o'limni tartibga solish" savollari bilan bog'liq deb belgilaydi. Yana bir bor ta'kidlab o'tamizki, kulgining Uyg'onish nazariyasi (shuningdek, biz tavsiflagan qadimiy manbalar) kulgi ortida ijobiy, jonlantiruvchi, ijodiy ahamiyatga ega ekanligini tan olish bilan tavsiflanadi. Bu kulgining keyingi nazariyalari va falsafalaridan keskin ajratib turadi, jumladan, kulgida o'zining salbiy funktsiyalarini ilgari surgan Bergsongacha. Biz tavsiflagan qadimiy an'ana Uyg'onish davri nazariyasi va kulgi uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, kulgi adabiy an'anasi uchun uzr so'rab, uni gumanistik g'oyalarning asosiy oqimiga kiritdi. Uyg'onish davri kulgining xuddi shu badiiy amaliyoti, birinchi navbatda, o'rta asrlarning xalq kulgi madaniyati an'analari bilan belgilanadi. Biroq, bu erda, Uyg'onish davrida bu an'analalar shunchaki davom etmaydi, balki ular o'z mavjudligining mutlaqo yangi va yuqori bosqichiga qadam qo'yishi bilan xarakterlidir. O'rta asrlarda barcha eng boy xalq kulgi madaniyati oliy mafkura va adabiyotning rasmiy doirasidan tashqarida yashab, rivojlandi. Ammo aynan shu norasmiy mavjudlik tufayli kulgi madaniyati o'ta radikallik, erkinlik va shafqatsiz hushyorlik bilan ajralib turardi. O'rta asrlar hayotning va mafkuraning rasmiy sohalarida kulgiga yo'l qo'ymasdan, boshqa tomondan, unga erkinlik va jazosizlik uchun alohida imtiyozlar berdi. Maydonda, dam olish kunlarida, dam olish bayrami adabiyotida. Adabiyot esa bu imtiyozlardan keng va chuqur foydalana oldi. Uyg'onish davrida kulgi o'zining eng radikal, universal, ta'bir joiz bo'lsa, dunyoni qamrab olgan va shu bilan birga eng quvnoq ko'rinishida, tarixda bir marta ellik yil - oltmish yil (turli mamlakatlarda turli vaqtlarda) jahon adabiyotining Bokkachchoning "Dekameron" romani kabi asarlarini yaratishda muhim rol o'ynash uchun xalq ("vulgar") tillari bilan bir qatorda buyuk adabiyot va yuksak mafkuraga kirib borgan. Fransua Rable, Servantes romani, Shekspirning drama va komediyalari xalq maydon kulgi madaniyatining badiiy asarlarga kirib borishida katta yo'lni bosib o'tdi.. Bu davrda rasmiy va norasmiy adabiyot o'rtasidagi chegaralar, qisman mafkuraning eng muhim sohalarida tillarni - lotin va xalq tillarini ajratish chizig'i bo'ylab o'tganligi bilan bog'liq edi. Adabiyot va mafkuraning alohida yo'nalishlarining ommabop tillarga o'tishi bu chegaralarni bir muncha vaqt supurib tashlashi yoki har qanday holatda ham zaiflashtirishi kerak edi. O'rta asrlarda feodal tuzumning parchalanishi bilan bog'liq bo'lgan boshqa bir qator omillar ham, amaldorning boshqaruv usullari xalq kulgisiga aralashib, badiiy asarlar qoniga qo'shilib ketishiga yordam berdi. Asrlar davomida xalq amaliy san'atining norasmiy shakllari – tomoshabop va og'zaki shakllarda hamda norasmiy kundalik hayotda shakllangan va himoyalangan xalq kulgi madaniyati, ularni urug'lantirish uchun adabiyot va mafkuraning eng yuqori cho'qqilariga ko'tarila oldi. Uyg'onish davri adabiyotiga ming yillik norasmiy xalq kulgisi kirib keldi. Ming yillik kulgi bu adabiyotni nafaqat urug'lantirdi, balki o'zi ham undan urug'landi. U davrning eng ilg'or mafkurasi, insonparvarlik bilimi, yuksak adabiy texnika bilan uyg'unlashgan. Fransua Rable timsolida o'rta asr hazilining so'zi va niqobi (butun shaxsiyatni shakllantirish ma'nosida), xalq bayramlari, karnaval o'yin-kulgi shakllari, demokratik ruhoniyning soxta va parodiyaviy ishtiyoqi, nutqi va imo-ishorasi adabiyotning gumanistik g'oyalari bilan birlashtirildi. O'rta asr kulgisi bu yangi kombinatsiyada va uning rivojlanishining ushbu yangi bosqichida sezilarli darajada o'zgarishi kerak edi. Uning universalligi, radikalligi, erkinligi, hushyorligi va materializmi deyarli stixiyali mavjudlik bosqichidanoq badiiy onglilik va maqsadga

muvoqlik holatiga o'tdi. Boshqacha qilib aytganda, o'z taraqqiyotining Uyg'onish bosqichidagi o'rta asr kulgisi davrning yangi erkin va tanqidiy tarixiy ongining ifodasiga aylandi. Sharq adabiyoti durdonalarida kulgi- insonning ikkinchi tabiati,- deb e'tirof etiladi. Ana shu sabablar ta'sirida ilk asrlarda xalq kulgi madaniyatiga bag'rikenglik (nisbatan bag'rikenglik, albatta) munosabat an'anasi shakllandi. Bu an'ana yashashda davom etdi, ammo tobora ko'proq yangi cheklovlarga duchor bo'ldi. Yana bir bor ta'kidlab o'tamizki, kulgining Uyg'onish nazariyasi (shuningdek, biz tavsiflagan qadimiy manbalar) kulgi ortida ijobiy, jonlantiruvchi, ijodiy ahamiyatga ega ekanligini tan olish bilan tavsiflanadi. Bu kulgining keyingi nazariyalari va falsafalaridan keskin ajratib turadi. Biz tavsiflagan qadimiy an'ana Uyg'onish davri nazariyasi va kulgi uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, kulgi adabiy an'anasi uni gumanistik g'oyalarning asosiy oqimiga kiritdi. Uyg'onish davri kulgining xuddi shu badiiy amaliyoti, birinchi navbatda, o'rta asrlarning xalq kulgi madaniyati an'analari bilan belgilanadi. Biroq, bu erda, Uyg'onish davrida bu an'analari shunchaki davom etmaydi, balki ular o'z mavjudligining mutlaqo yangi va yuqori bosqichiga qadam qo'ydi. O'rta asrlarda barcha eng boy xalq kulgi madaniyati oliy mafkura va adabiyotning rasmiy doirasidan tashqarida yashab, rivojlandi. Ammo aynan shu norasmiy mavjudlik tufayli kulgi madaniyati o'ta radikal, erkinlik va shafqatsiz hushyorlik bilan ajralib turardi. O'rta asrlar hayotning va mafkuraning rasmiy sohalarida kulgiga yo'l qo'ymasdan, boshqa tomondan, unga erkinlik va jazosizlik uchun alohida imtiyozlar berdi. hududlar: maydonda, dam olish kunlarida, dam olish bayrami adabiyotida. O'rta asr kulgisi esa bu imtiyozlardan keng va chuqur foydalana oldi. Uyg'onish davrida kulgi o'zining eng radikal, universal, ta'bir joiz bo'lsa, dunyoni qamrab olgan va shu bilan birga eng quvnoq ko'rinishida, tarixda bir marta ellik yil - oltmish yil (turli mamlakatlarda turli vaqtlarda). marta) jahon adabiyotining Bokkachchoning "Dekameron" romani kabi asarlarini yaratishda muhim rol o'ynash uchun xalq ("vulgar") tillari bilan bir qatorda buyuk adabiyot va yuksak mafkuraga kirib borgan. Fransua Rable, Servantes romani, Shekspirning drama va komediyalari va boshqalar. Bu davrda rasmiy va norasmiy adabiyot o'rtasidagi chegaralar, qisman mafkuraning eng muhim sohalarida tillarni - lotin va xalq tillarini ajratish chizig'i bo'ylab o'tganligi bilan bog'liq edi. Adabiyot va mafkuraning alohida yo'nalishlarining ommabop tillarga o'tishi bu chegaralarni bir muncha vaqt supurib tashlashi yoki har qanday holatda ham zaiflashtirishi kerak edi. O'rta asrlarda feodal-teokratik tuzumning parchalanishi bilan bog'liq bo'lgan boshqa bir qator omillar ham amaldorning norasmiy bilan aralashishi va qo'shilib ketishiga yordam berdi. Asrlar davomida xalq amaliy san'atining norasmiy shakllari – tomoshabop va og'zaki shakllarda hamda norasmiy kundalik hayotda shakllangan va himoyalangan xalq kulgi madaniyati ularni urug'lantirish uchun adabiyot va mafkuraning eng yuqori cho'qqilariga ko'tarila oldi, so'ngra. - absolyutizm barqarorlashib, yangi rasmiyatchilik shakllanar ekan - janr ierarxiyasining eng tubiga tushish, ana shu quyi tabaqalarga joylashish, ko'p darajada xalq ildizlaridan ajralish, maydalash, torayish, tanazzulga yuz tutish kabi holatlarni misol qila olamiz. Uyg'onish davri adabiyotiga ming yillik norasmiy xalq kulgisi kirib keldi.

Xulosa: Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, O'rta asrlarda rasmiy kult va dunyoqarashdan siqib chiqarilgan qahqaha har bir bayram tomi ostida norasmiy, ammo

deyarli qonuniy uyaga aylandi. Shuning uchun, har bir bayram, uning rasmiy - diniy va dunyoviy - tomoni yonida, shuningdek, ikkinchi, xalq-karnaval, kvadrat tomoni bor edi, uning tashkiliy boshlanishiga ijtimoiy asos kulgidir. Nihoyat, kulgi va moddiy-jismoniy tamoyil bayramlar, ko'chalar, maydonlar va uydagi o'yin-kulgilarda qonuniylashtirildi, ma'naviy ehtiyoj sifatida badiiy adabiyot tanasiga singa boshladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Syu Fancheng “Konfutsiylik”. Toshkent, “Akademnashr”2021. B-124.
- 2.Konfutsiy “Lun yuy”,VIII bob,”Tay bo”, 15.
- 3.Baxtin M.M.”Rable I istoriya smexa” Moskva. Xudojestvennaya literature. 1965. Str-76.
- 4.Aristotel. “O dushe”(Jon haqida risola).kn. III. gl. Str 10.
- 5.Zelenskiy, Bogayevskiy Asarlar. I jild Moskva Nauka. 1915. B-188.
6. Хайитов Х. А. ЛЎЛИ НОМИ БИЛАН БОҒЛИҚ ЛАТИФАЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ //Интернаука. – 2021. – №. 17-4. – С. 51-52.
- 7.Найитов Н. А. QUSHLARGA IBRAT-HAZRATI XIZR! //Интернаука. – 2020. – №. 12-3. – С. 72-73.
- 8.Khoja o'g'li T., Ahmadovich K. H. Advanced Characteristics of the Tradition of Using Uzbek Folk Humor Art in Written Literature //American Journal of Social and Humanitarian Research. – 2022. – Т. 3. – №. 9. – С. 1-4.
- 9.Khaitov H., Amonova S. ЎЗБЕК ҲИКОЯ ВА ҚИССАЛАРИДА КУЛГИ МАДАНИЯТИНИНГ ИЛДИЗЛАРИ //Journal of Integrated Education and Research. – 2022. – Т. 1. – №. 2. – С. 140-144.